

TÓSZEGI ZSUZSANNA

Irinyi János, a tudós vegyész és feltaláló

Kétszáz éve, 1817. május 18-án született a Bihar megyei *Albison Irinyi János*, akinek a nevéből a ma emberének többnyire a gyufa jut eszébe. Az élete delelőjén túljutva, maga a feltaláló nem értékelte túl sokra a foszforos dörzsgyufa tökéletesítése kapcsán diákkorában hirtelen kipattant ötletét, amelyre annak idején nem kért osztrák szabadalmat. „Igaz ugyan, hogy találmányom mellett, kaiserlich königlich ausschliesslich Privilegiummal, kis millionerré lehettem volna, de inkább megnyugt engem az öntudat: hogy czélszerűt, közhasznut előállítani képes voltam...” [1]

A külföldi egyetemi tanulmányai után hazatérő ifjú kémikus Pesten 1839 decemberében alapított gyúszergyárat, amelynek működtetésével négy évvel később felhagyott. A vállalkozás az ő számára nem sikert, hanem rengeteg csalódást és anyagi ellehetetlenülést hozott.

Irinyi a maga korában jelentős tudományos munkásságot fejtett ki: első művével 1838-ban jelentkezett. Az ezt követő közel egy évtizedben több jelentős kémiai tárgyú értekezés jelent meg tollából, és ugyancsak ezekben az években számos cikkben tudósította a hazai közvéleményt a német, illetve francia ipari és mezőgazdasági újításokról.

Életében döntő fordulatot hozott az 1848-as forradalom. Ahogy Irinyi már idézett levelében írta: „1848-ban a szellemi világosság nagyobb vonzerővel bírván, a gyufa gyufának maradt...” Öt évvel fiatalabb testvére, *Irinyi József* a márciusi ifjak 12 pontjával örökre beírta nevét a magyar történelembe –, de többen állítják, hogy a híres kiáltvány első változatát János fogalmazta meg. [2]

A szabadságharc kitörésekor Irinyi János elfogadta *Kossuth Lajos* felkérését „az álladalmi vegygyárak igazgatói” pozíciójára. Az *Országos Honvédelmi Bi-*

zottság döntése alapján *Nagyváradon* létesült az országos fegyvergyár. Irinyi feladata a lőszergyártás és -ellátás megszervezése volt, illetve gondoskodnia kellett a löporgyártáshoz szükséges salétrom előállításáról. Irinyi hatalmas lelkesedéssel vetette bele magát a magyar szabadságért folyó küzdelembe, amelynek szolgálatába állította kiváló szakértelmét. A szabadságharcban kifejtett tevékenységé-

Irinyi János arcképe (Magyar Digitális Képtárház)

ért 1850-ben több évre elítélték. A hírhedt pesti Neugebäudeban azonban csak rövid ideig kellett raboskodnia, mert amnesztia-ban részesült. [3]

A szabadságharc leverése után viszonylag keveset tudni Irinyi további sorsáról. Mint az idézett visszaemlékezésében írta, a börtönből „egyenesen hazajöttem ide ősi fészkeembe Vértésre, hol azóta

távol a világ zajától exercirozom az apai szántókat.” Saját birtokán számos kísérletet végzett a talaj termőképességének javítása érdekében, vetőgépet és más mezőgazdasági eszközöket tervezett. Próbálkozásai jelentős anyagi veszteséggel zárultak, ezért később állást kellett vállalnia: dolgozott számvevőként a debreceni *István gőzmalomban*, majd néhány évig árvaszolgabíróként Bihar megyében, utóbb számtanácsosként a *Tisza Biztosító Társaságnál*. 75 éves korában vonult nyugdíjba; ekkor visszaköltözött Vértésre, ahol három évvel később, 1895. december 17-én egyetlen fiának, Lajosnak a karjai között hunyt el. [4]

Születésének bicentenáriuma megemlékezik Irinyi Jánosról, a nemzeti műveltség gyarapításáért és a szabadságharc ügyéért küzdő, nagy tudású kémikusról, a tehetséges feltalálóról, a harcos nyelvújítóról, aki munkásságával és élete példájával egyaránt beírta nevét a magyar tudománytörténet halhatatlanjai közé.

A Természettudományi Társulat megalakulása

Magyarország történelmének egyik legfényesebb időszaka a polgári átalakulásért és a gazdasági felzárkózásért vívott küzdelem jegyében zajló reformkor, melynek során alapvető fontosságú intézmények és szervezetek jöttek létre, mint például a *nemzeti könyvtár és múzeum*, a *Nemzeti Színház*, a *Magyar Tudós Társaság*, az *Iparegyesület*, a *Pesti Orvosegyesület* – és még hosszan folytathatnánk a sort.

A XIX. század első évtizedeiben a Tudós Társaság (a későbbi *Magyar Tudományos Akadémia*) a természettudományok mélyreható művelésére még nem vállalkozhatott – hiszen tagjai között az 1840-es években is csak egyetlen „igazi természettudós” volt. [5] Ebben az idő-

A bécsi politechnikum és a berlini egyetem volt növendékének aláírása

ben azonban már mind többen és többen értesültek a külföldi új kísérletekről, eredményekről, miáltal fokozatosan erősödött a hazai természettudományos műveltség gyarapítása iránti igény.

A korszakos hívó szót sokan meghallották, köztük *Bugát Pál* orvosprofesszor, aki úgy érezte, eljött az idő arra, hogy a természettudományok iránt megmutatkozó érdeklődést szervezeti keretek közé tereljük. Jó alkalomnak ítélték erre az orvosok és természetvizsgálók 1841. május 29-én, Pesten tartott első vándorgyűlése. Bugát az üléseket megelőző estélyen az „előszóval történt indokolt felhívás mellett” a következő szövegű árkus papírost adta közre: „Aláírási Ív a magyar természettudományi Társulatra. Alolírtak a természeti tudományokat művelni, s azok jótékonyágát a hazában terjeszteni akarva Résztársaságba állunk, s becsületünkkel kötelezzük magunkat az Alapszabályok értelmében közredolgozni. Költ Pesten Tavaszutó 28^{dik} 1841.” A *Természettudományi Társulat* néven, 134 alapító taggal létrejött szervezet tagja és első krónikása, *Káta Gábor* „orvostudor” lelkesült tudósítása szerint: „A magasztos eszme [...] az] egyesülés vágyától duzzadt keblekben [...] egyszerre gyújt lángot, [...] a társulat egy rövidke óra alatt megalakult.” [6]

Sokakkal együtt *Kossuth Lajos* is örömmel üdvözölte a társulat létrehozatalát: „Minden mozzanatok közt, melyek egy Nemzet szellemi felemelkedésére s közművelődésére közre hathatnak, a természettudományok művelése az, amely korunkban a mint legnélkülözhetlenebb, s a létért küzdés nagy versenytéren az önfeltartásra leghatályosabb: úgy maradandó következeiseiben a társadalomra legáldásosabb is.” [7]

A társaság ars poeticának is beillő feladatvallalása: „Hazánkat természettudományilag megösmerni, annak számta-

lan még rejtve lévő kincseit felfedezni; azokra honosainkat s a külföldet figyelmeztetni, s így a nemzeti iparnak új mezőket tárni fel; a külföldön már delelő pontjokra eljutott természettudományokat honunkba átültetni; s azokat a tanodák szűk falai közül az élet tág mezejére átvinni...” [8]

Irinyi János a Természettudományi Társulat alapítói között

Azon az ünnepélyes estén az elsők közt írta alá a tagsági ívet egy 24 éves fiatalember, *Irinyi János* pesti gyúszergyártulajdonos, aki 1839-ben, többéves külföldi tanulás után, mint az ország egyik legképzettebb kémikusa tért vissza hazájába. Tudós körökben a neve ekkor már nem volt ismeretlen: 1838-ban Berlinben jelent meg egy figyelemre méltó munkája „Über die Theorie der Chemie in Allgemeinen und der Schwefelsäure insbesondere” címen. A főként savelmélettel foglalkozó mű a német kémikusok körében nagy feltűnést keltett, mert Irinyi felfedezései részben *Lavoisier* korszerű szemléletét támasztották alá, de részben túl is haladtak rajta. Irinyi azzal a bátor megállapítással állt elő, hogy – *Lavoisier* állításával ellentétben – az oxigén nem tekintendő savprincípiumnak, ugyanis vannak olyan savak, amelyek nem tartalmazzak oxigént.

Az *Athenaeum* 1839-ben közölte „A konyári tó” című dolgozatát a szikes talajok feljavításának lehetőségéről. Irinyi egyrészt a gipszet, másrészt a kalciumnitrátot javasolta a szódás szikesek talajjavítására. A szakemberek azóta megállapították, hogy e módszereket – messze megelőzve korát – Irinyi fedezte föl elsőként a világon, de sajnálatos módon a különleges élelslátásról tanúskodó felfedezése visszhangtalan maradt. [9]

A Magyar Tudós Társaság által kiadott *Tudománytárban* szinte egymást követték a tanulmányai: 1839-ben jelent meg „A vegytani rokonság”; 1840-ben két részben jött le „A vegyaránytan”, majd ezt követte „A vegyrendszerről” című értekezése. A vegytani rokonság a kémiai affinitásról szól. A testek egymásra hatását leíró, a vegyaránytannal foglalkozó dolgozata elsőrangú elméleti tudásáról és szakirodalmi ismereteiről tanúskodik. A vegyrendszerről szóló munkájában ezt írja: „Most tehát oxygen lépett a’ vegy trónra” – vagyis a korábbi flogisztion-elmélet helyére lépő, *Lavoisier*-féle égéselméletet népszerűsíti. [10]

Az akkori napilapok olvasói a hirdetések között is találkozhattak Irinyi nevével, hiszen egy hasznos és újszerű termék gyártására adta a fejét 1839 decemberében, amikor gyúszergyárat alapított Pesten. Az 1836-ban, a bécsi Polytechnikumon folytatott tanulmányai alatt általa kitalált robbanásmentes foszforos gyufát kezdte el gyártani a terézvárosi *Nyár utca 234.* szám alatt. A honi viszonyokban tapasztalatlan fiatalember nem kért engedélyt a gyár működtetéséhez – hamar meg is rótták ezért, és amint egy saját kezűleg írt folyamodványából kiderül, 1840 áprilisában betiltották a gyár működését.

A betiltásról értesülve Irinyi engedélyt kért a gyár fennmaradására, és azt „minden netalán történendő háborgatások ellen védeni kéri”. Az általa folytatott tevékenységet így írja le: „Olly gyújtófácskák készítését illető találmányomat, melyek fellobbanásukkor nem zajonganak s kén nélkül is készíthetők, mi által semmi szagot nem csinálnak”. A gyár ekkor már 30–40 embernek adott kenyeret, és „2 hét múlva nálam naponként 5–600.000 gyufák készülhetvén 50–60 embernek télen nyáron munkát adhatok.” A kérvényen ez a szignó olvasható: „Irinyi János, a bécsi polytechnikum és a berlini egyetem volt növendéke” – a többi folyamodványt már *gyúszergyártulajdonosként* írta alá. [11]

Álljunk meg itt egy percre, és adózunk tisztelettel a nyelvújító Irinyinek. Jelenlegi tudásunk szerint a gyufa, mint az egyik sikeresen fennmaradt nyelvújítási szó a *Közhasznú Honi Vezér* 1841-re szóló kalendáriumában jelent meg először nyomtatásban. A gyújtófácskák kifejezésből képzett *gyufa* szó megalkotását többen nem Irinyinek tulajdonítják – annak ellenére, hogy *Szily Kálmán* „A magyar nyelvújítás szótára”-ban ezt közölte. Irinyinek a levéltárban őrzött folyamodvány egyértelművé teszi, hogy 1840-ben ő írta le először a máig használatos gyufa

szót. A kémiához kapcsolódó, Irinyi által alkotott szavak közül máig használatos a fém, az oldat és a huzal.

Korabeli források Irinyi társulati szerepvállalásáról

Irinyi János nagy ügybuzgalommal vetette bele magát a frissen alakult Természettudományi Társulat tevékenységébe. Az 1841. június 13-án tartott alakuló közgyűlésen a vegytani, illetve a természettani osztályba jelentkezett, és akkor a társaság választmányi tagságával is megtisztelték.

Búza Barna szobra Irinyiről Budapest XI. kerületében
(A szerző felvételei)

A vezetőség nagyon komolyan vette feladatát: ülést ülés után tartottak. Az 1841 nyarától 1848 végéig terjedő időszakban közel 300 alkalommal gyűltek össze kisgyűlésre, szakülésre, közgyűlésre. Valamennyi összejövetelről jegyzőkönyv készült, amelyben följegyezték a megjelenteket, a megtárgyalt témákat és az ezekkel kapcsolatos testületi határozatokat, véleményeket.

A Társulat úgy döntött, *István főherceget, József nádor* fiát kéri föl patronusnak. 1841. június 21-én határozatba foglalták, hogy egy küldöttség – melynek Irinyi is tagja volt – ismertesse a társaság megalakulását és terveit, és kérje pártfogását. [12] A magyarbarátságáról és természetszeretéről ismert István főherceg – a későbbi nádor – kedvező válasza alapján 1843-tól a szervezet *Királyi Magyar Természettudományi Társulat* néven folytathatta tevékenységét.

Irinyi első, személyre szóló megbízatását 1841. október 12-én kapta. Mandátuma arról szólt, hogy tárja föl az ugyanakkor frissen megalakult *Iparegylet* együttműködési hajlandóságát a Társulattal. Irinyi a november 9-én tartott gyűlésen jelentette, hogy eljárt az ügyben: az Iparegylet választmányát az „egyezkedésre hajlandónak találta”, ezért indítványozta, hogy a két társaság egyesüljön, és vizsgálják meg, „milyen feltételek alatt lehetne a lakot, tanoda termeket, a műhelyek s gyűjtemények használatát közössé tenni”. A jelenlévők azonban nem értettek egyet a javaslatokkal, és így határoztak: „A társulat minden illy lépést még idő előttinek ítélvén, az illynemű egyezkedést később időre halasztani határozá, s ennél fogva a választmány kiküldetését megtagadja”. [13]

Az 1842-es év szép reményekkel kecsegtette a 25 éves ifjú vegykémest, aki több társulati ülésen, például április 13-án is felszólalt. Az eseményről így szól a jegyzőkönyvi bejegyzés: „Irinyi értekezést olvas föl a vegyelemek magyar neveiről, mely egyszerűsége miatt magyar-latin műszótára azon elemeknek. Ezen elnevezések bírálat alá nem vétettek.” Az *Orvosi Tárban* 1942 áprilisában publikált, a „Vegyelemek magyar neveiről” szóló értekezésének bevezető gondolatai: „Értelmiségen alapul a status [állam] ereje, s a nemzetek boldogságának intelligencia a kútfeje. [...] És hogy a tudományok közönségek legyenek mennyiségre s különösek minőségre nézve, hogy mennél nagyobb szám tehesse sajátjává, és közüle mennél több egyén tüntet-

hesse ki magát a honban, ez minden jó hazafi forró kívánata; mert [...] a nemzetek intelligenciáját még azon egy két kitűnő egyén nem jelöli ki; az értelmiségnek, a tudományosságnak a nép vérébe kell átmennie, és csak akkor áraszthatnak boldogságot a nép minden ereibe. És ahoz, hogy ez tény lehessen, megkívánatik, hogy a tudományok népszerűkké tétessenek; [...] ezért a műszavak népszerűsítése a cél elérésével olly szoros viszonyban áll, hogy ennek elérése a nélkül lehetlen. [...] a természettudományi társulat nem teheti okszerű, s célészirűbbet, mint midőn szakjainak legelől is a műszavak magyarosítását tevé feladatul.” [14] A felolvasás idején, 1842-ben a magyar nyelv ugyan már az egyik államnyelv volt (vö. 1836. évi III. tc.), de kizárólagos hivatalos nyelvvé csak az 1844. évi II. tc. hatályba lépése után vált.

Több napilap is hírt adott a Társulatról a budai hegyekre tett kirándulásáról 1842 májusában. A 80–90 főből álló társaság – köztük Irinyivel – „vidámság ’s kedvderítő elménczszéggel fűszerezett ebédet tartott” a *Szép juhász* csárdában. [15]

Október 15-én Irinyi „a hagymádfalvi asfaltok példányait mutatja be, melyek a társulat gyűjteményében maradandók”.

A *Jedlik Ányos* által elnökölt természettani szak – amely Irinyit választotta állandó jegyzőjévé – az 1842. november 29-i ülésén fontos elhatározásra jutott. A Társulat anyagi helyzetére utalva megállapították, hogy a természettani és a vegytani szak „mivel mindkettő kiválóan kísérleti tudomány, a szükséges gyűjtemények és készülétek hiányában igen igen lassú előmenetelt fognak tenni”, ezért a tagok saját erejükből fognak bemutatókat, kísérleteket tartani, hogy „ezen szakban a mutatóanyagok ne hiányozzanak”. Jedlik, a tudományegyletem professzora följajánlotta, hogy „a Deguerreotyp eszképet magokban rejtő Moser-féle lappangó fényképeket fogja előmutatni”. [16] A felajánlás jelentőségét annak ismeretében lehet megítélni, hogy abban az időben alig néhány ember láthatott dagerrotípiát, mert az első két ilyen felvételt a Magyar Tudós Társaság 11. nagygyűlése alkalmából, 1840. augusztus 29-én mutatták be; ezen az ülésen viszont csak az akadémiai tagok vehettek részt. [17]

A vegytani szak három nappal később tartott ülésén korszakos jelentőségű felajánlások születtek. Jegyzőkönyvben rögzítették, hogy „A teendőkre nézve a szak a nemzeti jólétet előmozdító munkásság kifejtését tartja különösen szemé előtt”. Itt határozták el, hogy „folytatja a szak a vegytani műszavak már elkezdett kidolgozását nyelvünkön, s minél előbb egy

népszerű s könnyen érthető vegytani kézikönyvet igyekezend kiadni”. A vegytani szakterületeket felosztották egymás között: „Boór a vegytan gyógyszerészeti részét, Irinyi az elméleti vegytan különös tekintettel a technikára, Nendtvich a gyakorlati vegytan elemző részét” vállalta megírni. A németül kiválóan tudó Irinyi emellett még azt is följajánlotta, hogy „ő a vegytan jelen haladásáról az idegen lapokban koronként előforduló tudósításokat figyelemmel kísérendi s azokról a szakuléseket értesíteni”. [18]

1842 júliusában és augusztusában két fordítása jelent meg az Athenaeumban: „A vegytan, mint vezércsillag a történettudományban” és „A fényirat haladása”. Tévedésből ez a két cikket Irinyi saját művének tulajdonítják – annak ellenére, hogy mindkettő végén ott áll zárójelben: (Allg. Ztg.) [19]

Az 1842. december 29-én tartott vegytani szakülésen a szakosztály számára külföldi folyóiratokat rendeltek, és javasolták a francia akadémia közlönyének megrendelését „a német pólýabóli kivetközés tekintetéből a német literatura felsőségének ellensúlyául”. [20] A következő év januárjában tartott XXXVIII. gyűlésen „Irinyi átdatja Nendtvich úr mirenykémlerül szóló értekezését igen szóval az évkönyv számára – mellynek a levéltárban hely jeletetik”. [21]

Az első javaslat után két évvel az „iparegyesületi összekapcsolódás” ügye újra napirendre került: a Természettudományi Társulat az 1843. évi XLI. közgyűlését e témának szentelte. Irinyi megújított indítványát [22] tárgyalták arról, „miszerint a természettudományi társulat, az ipar egyesülettel közös szállást fogadna fel”, s azt közösen működtetnék. A Társulat elnöke azonban úgy vélte: „míg elegendő fontos okok arra nem birandják a társulatot”, addig nem hagyja el a nemrégén „felvett saját kényelmes szállását”. Az elnök javaslatával többen egyetértettek, „Mire nézve határozattá lön, jelenleg az ipartestülettel nem egyesülni s a felöl

Horvay János alkotása Irinyi egyik gyufagyára helyén, Budapesten

az illető egyesületet tudósítani”. Az ezután történekről a jegyzőkönyv szűkszavúan tudósít, de ebből is kitetszik, Irinyi mennyire nem értett egyet a testületi döntéssel. A jegyzőkönyvben olyan mondatokat olvashatni, amelyek alapján feltételezhetjük, hogy ez a vita Irinyi János egész további pályafutására hatással volt. „A főnebb előadott tárgy vitatási folyamában Irinyi úr némi sértő, a társulat méltóságával ellenes kifejezésekkel élt vala, mi által a tagok sértve érzék magokat, jelesül Nendtvich úr óvást tett. – Maga az elnök is az ilyen nem művelt férfiak közé tartozó kellemetlenségek máskori kitörhetésének magakadályoztatását sürgeté [...] Irinyi úrnak ez uttali nyers és szigorú feddést érdemlő tette jegyzőkönyvileg följegyeztetni határozatott”. [23]

Korábbi szokásaival ellentétben, a megrovását követő társulati ülésekre Irinyi nem ment el, miközben az Iparegyesület választmányának összejevetelein aktívan részt vett. A Társulat 1843. június 10-i nagygyűlésén már nem választották be a vezetőségbe.

A fennmaradt jegyzőkönyvek tanúsága szerint utoljára 1843. december 12-én szerepelt a Társulat valamely ülésén, amikor ezt jegyezték fel róla: „Irinyi a kénsavnak angol mód szerinti előállításáról értekezett, s értekezését a társulat színe előtt tett gyakorlati próbatételekkel kísérté”. Ezt követően 1844 első heteiben három ülésen még megjelent, de az év tavaszától kezdve már nem vett részt a Társulat munkájában.

Legközelebb majdnem félszáz év múltán, az ötvenéves jubileum alkalmával jelent meg társulati ülésen. Az 1892. január 17-én, méltó keretek között megtartott díszgyűlésre meghívták a még életben lévő alapító tagokat: „ama 134 tag közül, kik 1841-ben a társulat bölcsőjét ringatták, ma már csak négyen vannak életben; közülük Debreczenből az öreg Irinyi János, a gyufa tulajdonképi feltalálója, egyedül jelent meg, s meleg óvácziókban részesült”. [24]

Irinyi az Iparegyesület igazgató-választmányában

A Kossuth által 1841-ben alapított Iparegyesület munkájában Irinyi szintén nagy energiával kapcsolódott be: részt vett az igazgató-választmány munkájában, közreműködött az 1842. évi első iparműkiállítás megszervezésében, amelyen a kiállított gyúszergyári termékeiért dicsőítő oklevelet kapott.

Pontos adat ugyan nem került elő arról, Irinyi személy szerint mekkora részt vállalt az Iparegyesület által az 1843/44. évi országgyűlésre beterjesztett törvényjavaslatban, de jó okunk van feltételezni, hogy ő, aki már egyetemi éve alatt szembesült a magyar találmányok törvényi oltalmának kérdésével, ebbe a munkába is tevőlegesen bekapcsolódott. A nyelvújítás jegyében óvány-törvénynek nevezett előterjesztést nem fogadták el. [25]

Az Iparegyesületben Irinyi 1844-ben két testhezálló feladatot is kapott. A február 16-án tartott ülésen terjesztették elő *Ernst Frigyes* budai esztergályos kérelmét, amelyben „gyárszabadalom megszerzése” érdekében kért a testülettől egyrészt egy támogató bizonyítványt, másrészt, hogy „nevezessék ki a választmány kebeléből egy bizottmány, mely meg szemlélvén az ő üzlet-telepét, adna annak állapotáról, munka-ágairól s készítményeiről bizonyítványt”. A választmány méltányolta a kérelmet: „Farkas Ferenc, Irinyi János és dr. Vállas Antal urak megkéretnek, hogy bizonyítványilag megvizsgálván folyamodónak üzletét, arról véleményyt tegyenek”.

Egy másik napirendi pontban „olvasottat Bruck Mórincnak, Zala-lövői lakosnak levele, melyben egy általa feltalált szappan-compositiot megvizsgáltatni” kérelmezte. A választmány Irinyi mellett Nendtvich Károlyt és Wagner Dánielt kérte föl, hogy „szoros titok-tartás feltétele mellett akarják a találmányt megvizsgálni”, majd véleményezzék arról, hogy „ha a találmány céljának megfelel, s forgalmi tekintetben is jövővel ígérkezik, abbéli jelessége és fontosságához képest, vajlon érdemes e feltalálóját az egyesület kiállítás díjainak valamelyikével megtiszteltetni”.

Ez a feladat Irinyi életútjának kutatása szempontjából alapvető fontosságúnak bizonyult, mivel innen tudjuk, hogy a gyára működtetésére *Schönwald Hermann* kötött társasági szerződés lejártá után, 1844 tavaszán elköltözött Pestről. A május 3-ai ülésen az iparegyesület jegyzője bejelentette, hogy a „Bruck Mórinc szappan-találmányának megvizsgálása végett” felkért bizottságba „Irinyi János úr eltávoztával” Mannó Alajost jelölték.

Az Iparegylet jegyzőkönyveiben 1844-ben még egyszer találkozunk Irinyi névvel. Október 25-én Kossuth Lajos, az egyesület aligazgatója javasolta „a phisico-chemiai szakosztálynak megalakítását” 9 helybeli és 9 vidéki taggal, mert „birunk oly férfiakkal”, akik megérdemlik, hogy az iparegylet „legmagasabb kitüntetésében részesítenek”. A választmány jóváhagyta a javaslatot, és a vidéken lakók névsorába Irinyi nevét is fölveték. [26]

A mennyei tudomány, a vegytan

Irinyi három kötetre tervezte „A vegytan elemei” című munkáját; azonban csak az első rész készült el és jelent meg Nagyvárádon, 1847-ben. A másik két kötet megírása vélhetően a szabadságharc következtében maradhatott el az ottani, egész embert kívánó feladatai, majd az őt is elérő megtorlás miatt. Más fontos oka is lehetett azonban annak, hogy nem folytatta a megkezdett munkát. A szabadságharc bukása utáni erőszakos németesítés következtében a német lett a köz- és felsőoktatás nyelve. A vegytan elemei első kötetében a Természettudományi Társulatban elkezdett nyelvújítási munkát folytatva, a szerző magyarul adta meg az elemek neveit. Miután Irinyi teljes szívvel-lélekkel vett részt a kémiai szaknyelv magyarosításában, a tankönyvnek szánt mű megírását feltehetően nem akarta német nyelven folytatni.

A Pesti Hírlap hasábjain Irinyi tollából „előfizetési felszólítás” jelent meg a

sajtó alatt lévő első füzetéről. Ez az írás messze több a könyv beharangozójánál: szenvedélyes vallomás a szerző céljairól, a kémiáról, a vágyott olvasókról. „Nem a könyvbéli nézeteimet akarom én ajánlani, hanem magát a’ vegytant. [...] – És már a szántásnak is oka nem a’ chemiában van-e? [...] Engem ki nem elégittek, ha az egész kiadást megveszitek is, [...] nekem olly olvasó kell, ki szenvedélyesen ragadja meg e’ mennyei tudományt, és igyekezzék azt hazánk’ java’ előmozdítására felhasználni.

Hiába urak, Magyarország korunkban másként már nagy nem lehet, csak chemia és mechanica által. Chemia tehát és mechanica minden honfi’ figyelmét igényli. – És mennyi kincseink vannak, melyekre azokat alkalmazva a’ hont virágzásba hozhatjátok! [...] igyekeztem élénk színnel festeni a’ tárgyakat, hogy azokban is felizgassam ez olvasási vágyat, kik komolyan tartván, elmellőzik e’ gyönyörű tudományt, hogy ők is kedvet nyerjenek a’ vegytanhoz.”

Majd így fejezi be könyvismertetőjét: „Én ha tudom, hogy találkoztak, kikben erős gyökeret vert elszórt magom, megleszek jutalmazva is, mert honom iránti adómat tehetségemhez arány- és körülményeimhez képest lefizetém. Majd mások több szerencsével, kényelmesb’ s háládatosb’ körülmények közt, többre vihetik.” [27]

A Természettudományi Társulat választmányi jegyzőkönyvének felidézésével köszönünk el Irinyi Jánostól: Szily Kálmán „elnök mély megilletődéssel jelenti, hogy ama férfiak sorából, a Kik Társulatunkat megalakították, immár senki sincs életben, mert az utolsó élő alakító tag, Irinyi János chemikus, 1895. évi december 17-én Vértessen elhunyt [...] A választmány [...] Irinyi Jánosnak elhunytá fölött érzett fájdalmanak jegyzőkönyvi kifejezést ad”. [28]

Irodalom

- [1] A gyufa feltalálója. Irinyi János levele. In: Függetlenség, 1880. augusztus 29. 239. szám
- [2] peremartoni Nagy Lajos: Irinyi János. In: Debreceni Szemle, 1933. 150. o.
- [3] Szakács Margit: Irinyi János élete és munkássága. In: Folia Archaeologica, vol. 14. 1963. 191-213. o.
- [4] Vasárnapi Újság, 1895. 51. szám, 852. o.
- [5] Gombocz Endre: A Királyi Magyar Természettudományi Társulat története 1841-1941. Budapest : KMTT, 1941. 12. o.
- [6] Kátai Gábor: A Királyi Magyar Természettudományi Társulat története alapításától fogva máig. Pest : Bucsánszky, 1868. 1. o.

- [7] Wartha Vince: Kossuth Lajos. In: Természettudományi Közlöny, 26. köt. 1894. 296. füzet. 170. o.
- [8] Kátai Gábor i. m. 246. o. [Kátai megalapítása szerint az oklevél 1844. október 11-én kelt.]
- [9] Szabolcs István: Irinyi János – a szikkutató. In: Agrártörténeti Szemle, 6. évf. 1964. 1-2. sz. 305-313. o.
- [10] A vegytani rokonság. In: Tudománytár, 1839. Értekezések 6. köt. 379-402. o. A vegyrendszerről. In: Tudománytár, 1840. Értekezések 8. kötet, 12. füzet, 323-343. o. A vegyaránytan. In: Tudománytár, 1840. Értekezések 7. kötet, 2. füzet, 1. rész 27-36. o., 2. rész 71-89. o.
- [11] BFL IV. 1202h Rel. an 7735
- [12] Kátai Gábor i. m. 5-6. o.
- [13] Részlet az 1841. november 9-ei ülés jegyzőkönyvéből. TIT irattár
- [14] Irinyi János: Vegyelemek magyar neveiről. In: Orvosi Tár, 3. folyam, 1. kötet, 1842. április 24. 257-268. o.
- [15] Pesti Hírlap, 1842. május 29. 147. szám, 378. o.
- [16] Kátai Gábor i. m. 17. o.
- [17] A Magyar Tudós Társaság évkönyvei. 5. kötet 1838-1840. Első osztály. Buda, 1842. 73. o. A dagerrotípiákat Vállas Antal készítette – az esemény emlékére lett augusztus 29-e a Magyar Fotográfia Napja.
- [18] Kátai Gábor i. m. 18. o.
- [19] A vegytan, mint vezércsillag a történet-tudományban. In: Athenaeum, 1842. július 21. Az eredeti cikk adatai: Die Chemie als Führerin in den Irrgängen der Weltgeschichte. In: Beilage zur Allgemeinen Zeitung No. 190. 1842. július 9. A fényirat haladása. In: Athenaeum, 1842. augusztus 23. az eredeti cikk adatai: Fortschritte der Photographie. In: Allgemeine Zeitung. Beilage zur Allgemeinen Zeitung No. 218. 1842. augusztus 6.
- [20] Kátai Gábor i. m. 21. o.
- [21] Az 1843. január 17-i ülés jegyzőkönyve. TIT Irattár – az arzen Irinyiek által javasolt magyar neve a mireny
- [22] Szakács Margit idézett tanulmányában ismerteti az iparegylet jegyzőkönyvi bejegyzését, amely Irinyi megbízatásáról szól.
- [23] Részlet az 1843. február 24-ei ülés jegyzőkönyvéből. TIT irattár. A jegyzőkönyv szövegét Kátai Gábor is közli, i. m. 24. o.
- [24] Vasárnapi Újság, 1892. 4. szám, 67-68. o.
- [25] Az Iparegylet véleménye egy alkotandó óvány-törvényről. In: Hetilap, 1845. június 27. 26. sz.
- [26] OSZK Kézirattár – Fol. Hung. 2182. Az Iparegylet jegyzőkönyvei 1844. január – december. Részletek az 1844. február 16-ai, május 3-ai és október 25-ei jegyzőkönyvekből.
- [27] Irinyi János: Előfizetési felszólítás illy című munkára „A vegytan elemei”. In: Pesti Hírlap, 1846. március 21. 646. szám, 203. o.
- [28] Részlet az 1896. január 16-ai ülés jegyzőkönyvéből. TIT irattár